
سرمایه‌ی اجتماعی و سلامت اجتماعی

مفاهیم و رویکردها

دکتر میرطاهر موسوی

(عضو هیئت علمی دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی)

دکتر ملیحه شیانی

(عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)



فهرست

۷	پیش‌گفتار
۱۱	مقدمه

فصل یکم: سرمایه‌ی اجتماعی

۱۷	فرایند تاریخی مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی
۳۵	دیدگاه‌های نظری سرمایه‌ی اجتماعی
۵۲	مفاهیم محوری در تعاریف سرمایه‌ی اجتماعی
۵۹	روابط اجتماعی در انواع سرمایه‌ی اجتماعی
۶۷	پیامدها و کارکردهای سرمایه‌ی اجتماعی
۷۵	تعیین‌کننده‌های سرمایه‌ی اجتماعی
۷۸	ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی
۷۹	شبکه‌ها و روابط اجتماعی
۸۳	شبکه‌ی روابط اجتماعی، فرصت‌ها و چالش‌ها
۸۷	هنجارهای بده‌بستان
۹۱	اعتماد
۹۳	انواع اعتماد اجتماعی
۹۶	کنش جمعی

۹۹	خوداثر بخشی
۱۰۱	منابع
۱۰۵	سطوح سرمایه‌ی اجتماعی
۱۰۷	سطح خرد
۱۰۸	سطح گروهی یا میانه
۱۰۹	سطح اجتماعی یا کلان

فصل دوم: سلامت

۱۱۹	سلامت جسمی
۱۲۰	سلامت معنوی
۱۲۱	سلامت روانی
۱۲۵	سلامت اجتماعی
۱۲۸	رویکرد اول: تعیین‌کننده‌های اجتماعی سلامت
۱۲۹	مؤلفه‌های ساختاری
۱۳۲	تعیین‌کننده‌های بینابینی
۱۳۵	سایر مؤلفه‌ها
۱۳۶	رویکرد دوم: سلامت اجتماعی جامعه
۱۳۸	ابزارهای سنجش سلامت اجتماعی جامعه
۱۴۲	رویکرد سوم: سلامت اجتماعی فرد
۱۴۶	سرمایه‌ی اجتماعی و سلامت
۱۵۴	فواید سلامتی ناشی از سرمایه‌ی اجتماعی
۱۵۷	مکانیسم‌های پیوند اعتماد اجتماعی و سلامت
۱۵۹	چگونگی مفید بودن سرمایه‌ی اجتماعی بر سلامت
۱۶۱	روانی-اجتماعی
۱۶۴	سیاست‌گذاری‌های مرتبط با سرمایه‌ی اجتماعی و سلامت اجتماعی
۱۷۱	سرمایه‌ی اجتماعی و سلامت در دولت‌های رفاهی مختلف
۱۷۵	سازوکار رابطه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی و سلامت اجتماعی
۱۸۸	دیدگاه تلفیق مفهومی
۲۰۷	منابع
۲۲۷	نمایه

پیش‌گفتار

در چند دهه‌ی اخیر مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی توجه پژوهش‌گران، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان را در حوزه‌های مختلف نظیر رفاه و آموزش، به‌ویژه، سلامت به خود جلب کرده است. در این توجه کاربرد مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی در دنیای پژوهش برای دستیابی به اهداف گوناگون ماهیت بسیار پیچیده، تناقض‌های درونی و وضعیت پارادوکسیکال آن مشخص شده است. بر این مبنای سرمایه‌ی اجتماعی دربرگیرنده‌ی شبکه‌های اجتماعی، مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و هنجارهای متقابل است که به صورت‌های متفاوت مورد سنجش قرار گرفته است. در مورد سلامت اجتماعی نیز باید خاطر نشان کرد این مفهوم گستره‌ی معنایی محدود و در عین حال بسیار مهمی را دربرمی‌گیرد که فاقد انواع مختلف ویژگی‌های متنوع در متون است. با این حال نسبت ارتباط بین سرمایه‌ی اجتماعی و سلامت پرسش مطرحی است که ذهن بسیاری از صاحب‌نظران دو حوزه را به خود مشغول کرده است.

سازمان بهداشت جهانی سلامت را به شرایط کامل بهزیستی ذهنی، جسمی، اجتماعی و نبود بیماری نسبت داده است که تا حدودی

شبهه‌برانگیز و نامفهوم است. در حالی که بسیاری از پژوهش‌های تجربی سلامت را وضعیت فقدان بیماری تعریف کرده‌اند، که عوامل محیطی از جمله سرمایه‌ی اجتماعی بر آن اثرگذار است، در این نگاه سرمایه‌ی اجتماعی منحصرأ با هیچ یک از تعریف‌های سلامت مرتبط نیست اما پیامدهای مختلفی را برای سلامت به همراه دارد. نتایج بسیاری از مطالعه‌ها نیز تأثیر مثبت سرمایه‌ی اجتماعی را بر بهزیستی افراد و ملت‌ها و رابطه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی و سلامت را در ابعاد جسمی، ذهنی، اجتماعی و ارتقای سلامت در کشورهای مختلف بازتاب می‌دهد.

بدیهی است که امروزه اهمیت و جایگاه سلامت با توجه به مشکلات زندگی شهرنشینی و زندگی ماشینی، تنوع بیماری‌های جدید و ناشناخته، استفاده از فناوری‌های پیشرفته و افزایش هزینه‌ها بر کسی پوشیده نیست. ارتقای زندگی سالم بخشی از حرکت درازمدت برای توانمندسازی نهادها، گروه‌های مدنی، خانواده‌ها و افراد در تأمین و حفظ و ارتقای سلامت است که استفاده‌ی بهینه از همه‌ی فرصت‌ها را به منظور ایجاد و تداوم و تعالی رفتار سالم در بین افراد، گروه‌ها و جوامع مطرح می‌کند، طوری که سرمایه‌ی اجتماعی نقش انکارناپذیری در آن خواهد داشت.

جلب حمایت، مناسبات و ایجاد تحرک اجتماعی سه فعالیت وابسته به یکدیگر در ارتقای سلامت محسوب می‌شوند. جلب حمایت با تحت تأثیر قرار دادن ذی‌نفعان از قبیل سیاست‌گذاران، تصمیم‌گیران و صاحبان رسانه، به منظور تأمین نیازهای مالی، منابع و تغییر سیاست‌ها و خطوط راهنما انجام می‌شود. در مناسبات افزایش آگاهی افراد و گروه‌های اجتماعی به منظور تغییر رفتار هدف‌گذاری می‌شود و تحرک اجتماعی نیز برای تغییر هنجارهای جامعه، ارتقای خدمات و برطرف کردن مشکلات اجتماعی تلاش می‌کند. بدیهی است حضور اعضای جامعه در فرایند تصمیم‌گیری، طراحی و اجرای پروژه‌های سلامت نیازمند ارتقای سطح

سرمایه‌ی اجتماعی آنان است. افزون بر تأثیر سرمایه‌ی اجتماعی بر سلامت جامعه، سلامت اجتماعی را می‌توان بُعد فردی-روان‌شناختی سرمایه‌ی اجتماعی نیز دانست که اغلب در تحقیقات از آن غفلت شده است. جامعه‌ی مبتنی بر سرمایه‌ی اجتماعی قدرتمند به معنای جامعه‌ای است که اعضای آن در سلامت به سر می‌برند و پیوند خوبی با ارکان مختلف آن برقرار کرده‌اند.

جامعه‌ی ایران با گستره‌ی وسیعی از جمعیت و تنوع قومی-فرهنگی توزیع شده در جغرافیایی نسبتاً ناموزون و بسیار متنوع، از یک سو با موضوع سلامت جسمانی، سلامت روحی-روانی و سلامت اجتماعی — به‌عنوان یک مسئله‌ی بسیار مهم اجتماعی — روبه‌روست و، از سوی دیگر، گذار از شرایط سنتی به وضعیتی مدرن را تجربه می‌کند که فرصت‌ها و تهدیدهایی را با خود به همراه دارد؛ فرصت‌هایی برای یافتن راهکارها و مدل‌های ارتقا و گسترش سلامت اجتماعی و تهدیدهایی از حیث تضعیف سلامت و سرمایه‌ی اجتماعی. بر همین اساس، در این کتاب با بهره‌گیری از مفهوم بسیط، عمیق، همه‌جانبه و چندمؤلفه‌ای سرمایه‌ی اجتماعی که نقشی خطیر در تبدیل انواع سرمایه‌ها به یکدیگر و تولید همبستگی، وفاق، مشارکت و اعتماد اجتماعی و لاجرم تحقق سلامت عمومی و سلامت اجتماعی در ابعاد مختلف ایفا می‌کند به این مسئله‌ی مهم پرداخته‌ایم.

مباحث مطرح شده در کتاب ابتدا با مرور تاریخی، مفهومی و نظری سرمایه‌ی اجتماعی در فصل اول و سپس با پرداختن به ابعاد مختلف سلامت و سلامت اجتماعی در فصل دوم رابطه‌ی بین دو مفهوم را از دو دیدگاه مورد بررسی قرار می‌دهد: دیدگاه استقلال مفهومی و دیدگاه تلفیق مفهومی. در دیدگاه استقلال مفهومی و فضای مفهومی بین سرمایه‌ی اجتماعی و سلامت اجتماعی از هم جدا فرض شده و در اغلب